

МЕЖДУ ДВЕ КНИГИ И ДВЕ КУЛТУРИ, МЕЖДУ СЪВРЕМЕННО И УНИВЕРСАЛНО, МЕЖДУ ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА И ЛИТЕРАТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ

Марина Владева, Българската литература на XX век – диалози, (пре)прочити, размишления. Издателство “Либра Скорп”, 2016

Мая Горчева

Пловдивски университет – Филиал Кърджали

Тези диалози, (пре)прочити и размишления са в периметъра на вдълбоченото четене както на избраните литературни творби, така и на литературнокритическите им интерпретации. Разгледани са автори и книги, които отключват цели блокове от естетическия опит и литературната история, каквато е, да речем, повестта „Лазар и Исус“ от Емилиян Станев, сдвоена с „Време за чудеса“ на Борислав Пекич. Изходната нагласа на четенето, но и на размишлението, е да „разкаже“ за тях: да очертае духовното съдържание и да го отпечата в читателското възприятие; да накара текстовете да покажат „своята истинска и истинна същност“ (58) – както е провокирана според авторовото тълкувание героинята Ева Моран от срещата с прозорливата маргиналност на твореца. Избран е изследователски подход, който се стреми да улови смисловите излъчвания на литературата – не смислите, като дискурсивно фиксирани, а именно аурата ѝ, съпреживяването и схващането ѝ през опорните точки на тематичното съдържание. А тези теми съдържат максимално обобщени

човешки опит и ценности и затова свързват и сговарят различни езици, култури и времена.

Комуникативността е вложена в самия подход на четене през съпоставителния анализ и през тематиката – самият подход се разгръща като една ситуация, при която книгите „се срещат и (раз)познават взаимно“ (44), и осветляват. В това се откроява особената етична стойност на този подход и жестът на изследователката – да отвори литературния текст към разбирането и осветляването на съдържанията му.

Горния цитат взехме от съвсем различен контекст, а това е контекстът на разглеждането на литературното творчество на Дубравка Угрешич и ефектът му на комуникиращ балканския опит в европейската културна среда. Първият дял от книгата „Диалози“ е посветен на съпоставително разглеждане на южнобалканските автори Георги Райчев, Петар Кочич, Борисав Станкович, Йордан Йовков, Мирослав Кърлежа, Рачо Стоянов, Блага Димитрова, Емилиян Станев, Борислав Пекич, а завършва със съпоставка между авторските почерци на Дубравка Угрешич и Теодора Димова. Въвеждайки феминистката проблематика, изследването отчита засрещането в постмодернисткото фрагментаризиране и вкризяване на света, но разчита поетиката не като набор формалистични специфики, а именно като послание, като знак за балканската идиосинкразия, разпознаваем в отвъдбалканския европокултурен прочит. Темата за балканското е доразвита в проследяването на превъплъщенията на „балканобългарския човек“. Това название, вдъхновено от Найдено Шейтанов, може да се отнесе към мисловността и сетивността, които носят героите и авторите на всички разглеждани от Владева творби. „Българобалканското“ е иманентната сравнителнолитературна и културна перспектива, в която се схващат всички разглеждани творби и автори.

Друга страна от изследователския етос е аргументирането на съпоставителния подход, като се посочат изрично „основанията“ за събирането на разнотипни, разнотипни и разнотипни текстове в единно разглеждане. А тези опорни точки са теми, топови, основни концепти, образи или проблемни ядра, които предават максимално обобщено съдържание, които са „места на засрещане на художествени концепции“ (47). Самият съпоставителен подход може да бъде описан като „типологични хомологии“ (6), културна топография (38) или чрез изпробвания от Гастон Башлар „топоанализ“ (69). Топосите са онези едри съдържания, които предопределят съпоставителните търсения и които извлича от историята на европейската литература първоучителят в съвременната компаративистика Ернст Курциус. Владева обаче тръгва не в посоката на историческото проучване на генеалогични връзки, а извлича от феноменологичния подход на Башлар една техника, която ще приложи към разчитането на нови аспекти в Емилиян-Станевата повест „Крадецът на праскови“.

Съпоставителният подход дава и нови пренареждания, в които се представят автори и творби от българската литература като възможна алтернатива за преексплоатираното и банализираното ѝ историческохронологично и персоналистично поддръжане. Тези възможности Владева показва във втория и третия дял на изследването, като поставя редом „Язовецът“ и „Тихик и Назарий“ на Емилиян Станев (втората повест е съпоставена и с Иво-Андричевия недовършен роман „Омер паша Латас“), „Чудак“ на Яворов и „Самотният човек“ на Б. Христов, около фигурата на маргинала и техниките на самомаргинализация при трима поети, устояли на натиска на тоталитарния контрол: Константин Павлов, Борис Христов и Петя Дубарова.

Но онова, което гарантира съпоставимостта на творби от българската литература помежду им, а и с небългарски творби, и което отваря съдържанията на българската литература към надбългарски универсални контексти, е полагането на универсално тематично съдържание. Книгата е хомогенно цяло въпреки многобройността на коментираните авторови почерци. На първо място, благодарение на естетическия избор на литературни творби с философска дълбочина и майсторска направа, с потенциал да генерират нови и нови тълкувания. Но опората е интересът на изследователката да открие значими проблеми, да не се залута в дребнотемие и конюнктурни детайли. Всъщност именно чрез избора на такива средищни теми тя прави възможно и осветляването на конюнктурното и съизмерването на авторовите възгледи и преценки с актуалния контекст – смразяващ за творческите усилия понякога, но преходен от дистанцията на едно общокултурно развитие. А съпоставителният подход развива тъкмо тази нагласа: да се открие общата тенденция и да изпъкнат конкретните ѝ възплъщения в една среда.

Темите, около които се завърта разглеждането на отделните творби във всяка една от статиите, изглеждат странични за разбирането на явленията, доколкото те идват от покрайнините на колективното цяло. Именно със своята периферност маргиналното или чудачеството проблематизира и осветлява от неочаквана страна средищното и проправя пряк път за разбирането на същностното и за схващането на цялото. Тъкмо маргиналното трасира границите и осмисля средищното и общото. Владева е развила този мисловен евристичен подход до най-високата му точка, защото в маргиналността тя търси зародишите на творческото самосъзнание. Колкото до анонимния колектив, чиято надменност се осланя на непоклатимото право на традицията, той не се колебае да „остракира“ различието. Но и то след срока на прокуждането има своя реванш, защото, в крайна сметка, тъкмо от творческите постижения, колкото и погранични да са били те във времето и мястото на създаване, съдим за духовните предели на това време или място. В този смисъл, останените следи от маргиналното в художествените творби са ценността отвъд актуалната конюнктура.

Тъкмо срещата на тези противодействащи сили на преходност и абсолютна ценност са обект на разглеждане в конкретни текстове, тъй като тя е знакова за балканския контекст, в които колективистичното е трайно насаждано, а винаги то е било враждебно към индивидуалното различие. Маргиналът се откроява от колективната общност: с изострената сензитивност, стигаща до животински неразумното (като при Димитрие от разказа „Първа сълза“ на Борисав Станкевич). Тъкмо сенсуалистичното е отличителна черта за балканския тип художник, отбелязана при Назарий или Рафе Клинче, а смиряването на това първично светоусещане с рационалността на европейската образованост е драма на завърналия се Филип Латинович. Или успешна адаптация за Антони Манев („Бариерата“), която обаче е заплатена със загубата на лудостта на творческите пробиви. А тъкмо чрез различието си проправя път новото. Маргиналността означава остранинствен поглед, нестандартност на мисленето и възприятието (24). Тя е жадуваното преображение на битието. За Елисавета – героинята на Емилиян-Станевата повест „Крадецът на праскови“, чуждоземният пленник е това „друго“, което вдъхновява промяната на цялостната картина на света, установяването на нов свят на щастието (73). Маргиналното е отключване на творческа енергия, но маргиналното е бунт и неприемане. Маргиналното не е неутрално.

Централна фигура на маргиналното в авторовото разглеждане тук е творческата личност, създателят. Чудачеството е територия – и топос – на творческото различие и в това е абсолютната му безценност. Микрофабулата на твореца е онова, което привлича като магнит изследователския интерес. Така от романа „Лавина“ на Блага Димитрова ще се открие именно Скулпторът (темата може да се разшири, тъй като това творческо призвание романът размножава и в самосъзнанието на Поета, а и на останалите герои, макар и с призвания извън изкуството – те са създатели на свои светове).

Тази проблематика на универсалното, усилена в маргиналния пограничен контекст на балканското битие (64), има свои проявления в близкия политически контекст. Неслучайно тя привлича централни за националните си литератури автори като Емилиян Станев и Иво Андрич, които са представителни и в отвъднационалната картина на съответните литератури. От техните произведения „Тихик и Назарий“ и „Омер паша Латас“ е извлечен тъкмо актуалният за съвременността им в тоталитарното общество конфликт между творец и власт и е разгледана фигурата на художника, търсенето на самоопределяне спрямо колектива, властовата фигура в центъра на колектива, влеченията и императивите, които творческото призвание налага.

За темата за властта и свободата на творческата изява, както за маргиналността като художествен обект Владева говори през опита на средищни автори. Вглеждайки се в чудачеството, тя не търси чудачеството като литературно своеобразие, а тъкмо обратното – вижда се в характерни литературни разкази за чуда-

чеството. Това е подстъп и към построяването на единно литературнокритическо разбиране за алтернативната българска поезия през десетилетията на догматични предписания. Маргинализацията като отстраняване в периферията на допустимото от официалната санкция, а от дистанцията на историческия обрат днес това ще означава попадане в центъра на естетическото и на пределното доказване на ценности. В статията върху българската литература от втората половина на XX век Владева дава три нива в анализирането на маргиналното: като политически жест, като културен субект и като художествен обект. Така темата за твореца и маргиналното доказва още на едно ниво своята фундаментална и фундираща значимост в конципирането на литературата и нейната специфика, става ядро на едно цялостно описание, което може да привлече с енергиите си разнопосочни автори и естетически опит.

Други теми, център на сравнителното разчитане и раз-познаване, които кръжат около тази фигура на твореца, са „споменният дискурс“ – съизмерването със себе-си-от-преди, себенамирането и сложните пътища към самосъзнаването и себепределянето. Отбелязва и личния опит („опитност“ в биографичното време) на автора, заден фон на литературните топоси.

В арсенала на литературната критика тематичният анализ съживява проблеми или мотиви, които прескачат от литературното поле и естетическата сфера в личната „опитност“ на четящите. Литературната критика споделя своя опит, изразява се чрез универсални категории, разбираеми за различни контексти, езици или култури, независещи от конюнктурата на теоретичните модели. Това е универсален език на интерпретация, намерил своя простор във възможността да обедини около тематичния център и разноезикови, и разновременни творби. Към тази универсалност на разбирането критическото разглеждане добавя и топоси на собствено литературнокритическата интерпретация за отделни творби, какъвто е например човекът играч и/или играчка в историята на Вера Мутафчиева, вдъхновен от разбирането на Магда Карабелова за романа-Мутафчиева; нивата на маргиналното, осмислени през чувствителността към другото в анализа на Амелия Личева за Яворовата поезия; Валери-Стефановата наблюдателност за смисловата наситеност на пространствените означения в литературната творба... Тематичното разглеждане уплътнява прочита с облягането на интуитивното усещане за смисловия обхват на тематиката върху критическите „места“ в анализа. По естеството си тематичната литературна критика става прочит и размишление, което привлича в орбитата на темата и други творби, превръщайки се и в диалог. А с това и в пропедевтика. Това следващо преображение или ниво на въздействие Владева прави явно с препратка към теза на Румяна Йовева за съпоставителния метод, който позволява по-добро разбиране за отделни автори и творби чрез сходствата и различията помежду им (18). Самата изследователка изтъква нуждата от въвеждане на литературните типове като дидактичен модел в литературното образование.

Основанието е в излизането на проблематиката от специфично литературните рамки, тъй като „[т]ипизацията на литературния герой често е свързана с определени социални роли и е адекватна на съществуващи в нефикционалния свят общности от хора“ (77). Литературното образование дава „опитност“ за света, за историята и други култури. Темите на Владева генерират „мегатеми“, които отварят философското мислене. Отварят и нов социален и човешки опит. А такъв мост към актуалните измерения на всекидневието е тъкмо тази тема за маргиналното: „Проблемът за маргиналността е не само образователен, но и социален проблем, поставящ тежката задача за дефиниране на границите на личната свобода, за толерантността и уважението към чуждата различност. Един проблем, предизвикателство в глобалния свят, целеполагащ приоритета на персоналната субективност пред обезличаващата стихийност на тълпата, на „аза“ срещу колективното „ние“ (83).

Тематичната критика и съпоставителният подход са инструменти за опознаване на своя и различна литература, но и култура. Те гарантират и отваряне на литературния анализ към читателското разбиране, и то в една активна позиция да доразвиват културни концепции. Отворен и гостоприемен е за разнородни собственокритически виждания, които допринасят за улавянето на смисловите акценти. Четене, неразлично от преподаване и дебатиране, чийто принцип е инклузивността (вместо критическото настъргване в преследване на едно виждане за истинното). То прави възможно приемането и приемливостта на всяко виждане, колкото и маргинално да бъде то. То ще е и новата пропедевтика на литературата и нов анализ на литературата, отворена към общочовешкото.

Казано с прозренията на Емилиян-Станевия художник Тасо, изкуството свързва двата свята – този у нас, и този извън нас (цитиран на с. 66). Литературата ще прокара мостовете между социалното живеене и осмислянето на своя опит и своите дела. Това ще са открития, които не ще бъдат изложени в музеи, но които съставляват самото хуманизиране на света.

LINKING TWO BOOKS AND TWO CULTURES, MODERN AND UNIVERSAL, LITERARY CRITICISM AND LITERARY EDUCATION

✉ **Dr. Maya Gorcheva, Assoc. Prof.**
Plovdiv University – Kardjali Branch
26, Belomorski Blvd.
6600 Kardzhali, Bulgaria
E-mail: mayagorcheva@abv.bg